

13. Politikai pszichológia

Kiss Paszkál

Ebben a fejezetben a politikai pszichológia tudományterületi jellegzetességeit, néhány alapvető témáját vizsgáljuk meg. Betekintünk röviden a két diszciplínát összekötő kutatások részleteibe is a nemzetközi viszonyok területén. A történeti szála fűzött tudományterületi áttekintést követően elsőként a politikai közvélemény és a választói magatartás meghatározóit, majd a politikai vezetők személyes jellemzőit, a politikai döntésben közreműködő pszichológiai mechanizmusokat ismerjük meg. Ezeket a területeket sem tudjuk azonban a rendelkezésre álló keretek között teljesen bejárni. Egy-egy jellemző szemponton, elméleten, alapvető eredményen keresztül kóstolunk bele a politikai pszichológiai kutatásokba. A magyar és angol ajánlott olvasmányokon keresztül kínálunk lehetőséget a remélhetőleg felkeltett érdeklődés további kielégítésére.

13.1. A politikai pszichológia története, sajátos nézőpontja

A jeles szociálpszichológus William J. McGuire áttekintő tanulmányában (McGUIRE 1998) a politikatudomány és a pszichológia kölcsönhatására a határforgalom metaforáját használja. A két diszciplína valóban felfogható két szellemi birodalomként is, amelyek éppen a politikai pszichológiai területeken találkoznak. Többféle módon vetélkedhetnek, „hódítóként” igyekezhetnek egymást legyűrni e tudományok, de a „szubjektív” és „objektív” meghatározókat egymással párbeszédben is képesek vizsgálni a kölcsönösen izgalmasnak tartott politikai jelenségek hátterében. Kétségtelen tény egyfelől, hogy a politikai intézményeket mindenkor emberek hozzák létre, tartják fenn vagy éppen szüntetik meg. Az ember tehát nem elhanyagolható „szubjektív” tényező a politikai elemzésben. A másik oldalról, a politológiai megközelítés bemutatja azokat az intézményeket, társadalmi kereteket vagy a politikai versengés sajátos szabályait, az „objektív” társadalmi szükségszerűségeket, amelyek formálják a politikai magatartást.

A politikatudomány és a pszichológia képzeletbeli határvonalától nem is egyforma távolságra van a két diszciplína minden részterülete. A politológusok egy része valószínűleg az intézményes meghatározókra fókuszál, nem is merül fel elemzéseikben a pszichológiai megközelítés haszna. A közvéleményt és a választói magatartást vagy a politikai döntéshozást, a vezetők személyiségét vizsgáló politológusok láthatnak viszont fantáziát a tudományközi párbeszédben. A pszichológián belül sem egyformán indítja meg a különböző részterületek képviselőit ez az interdiszciplináris kapcsolat. Összességében nem lövünk mellé, ha azt mondjuk, a szociálpszichológia és a személyiségpszichológia bizonyos területei állnak közelebb a politikai pszichológiához.

13.1.1. Európai gyökerek

Az európai gondolkodók és gondolatok szerepét mutatja be a tudományos politikai pszichológia születésében Van Ginneken egy klasszikus politikai pszichológiai kézikönyv bevezető fejezetében (VAN GINNEKEN 1988). Elsőként a *latin hatásra* hívja fel a figyelmet. Gustave Le Bon és Gabriel Tarde tömeglélektani elemzése azt mutatja meg, hogyan változnak meg a társadalmat megalapozó alapvető eszmék, az egyének politikai érdekérvényesítésre is alkalmas társas-társadalmi kapcsolatainak a modern társadalmakban. Az itáliai *elitszociológusok* (Mosca, Pareto) az illúziókat eloszlatva állapítják meg, hogy a demokráciákban sem a szervezetlen többség, hanem a szervezett kisebbség vagy az egyén birtokolja a hatalmat. Nem a szavazók választják meg a képviselőt, hanem ő válik általuk megválasztottá. A második földrajzi kiindulópont *német nyelvterületen* Bécs és Frankfurt. Az előbbiben meghatározó Freud és a pszichoanalízis hatása, amelyet két tanítvány, Adler és Jung társadalmi vonatkozásokat is tartalmazó pszichoanalitikus elgondolásai jól reprezentálnak. A *frankfurti iskola* maga is felhasználja a pszichoanalitikus elméletet, a marxizmussal igyekezve elegyítve azt.

A politikai pszichológiát megeremtő gondolatok, tudományos törekvések harmadik sűrűsödési pontját van Gineken *angolszász területre* teszi. Angliában Darwin nyomán haladnak a különböző *társas ösztönök*, amelyeket jól példáz McDougall híres *Group Mind*-ja, egy megkésett elméleti megközelítéssel és meghaladott tudományfelfogással írott kollektív pszichológiai kézikönyv. A két világháború között kétségkívül Chicago volt az amerikai szociológia és pszichológia egyik legaktívabb centruma. Itt találkoztak az óhaza és az újvilág társadalomtudósai. Az attitűd és érték kutatás úttörője Thomas és munkatársa Znaniecki a kivándorló lengyel parasztok kultúráját elemzi, a Tarde és Simmel tanaira építő Robert Park magát a várost használja természetes laboratóriumként etnometodológiai megfigyeléseihez.

13.1.2. Egy jellegzetesen amerikai tudomány születik

A Chicagói Egyetemen vezette a politológiai tanszéket Charles Merriam, aki tanítványaival az első tökéletlen közvélemény-kutatásokat végezte. Az ő tanítványa Lasswell, a politológiai pszichológia „alapító atyja” vagy nagyatyja (ha az igazi intézményesülés késői időpontját tekintjük). Az ő munkáit sokan sokféleképpen elemzik, érdemes e helyütt arra kitérni, hogy valójában mi is volt a híres *A politika pszichopatológiája* című kötetének (LASSWELL 1960 [1930]) empirikus háttere. Lasswell politikusok klinikai kórlapjait elemezte, és ezek alapján alakította ki politikai pszichológiai elemzésének kiindulópontját. A politikusok szerint személyes motívumaikat hajlamosak publikus tárgyra kivetíteni és a közös érdekek alapján racionalizálni. Hatalmi törekvéseiket a társadalom számára is elfogadható formába igyekeznek önteni. Pszichoanalitikus mestereihez híven, elsősorban a nem tudatos folyamatok és a gyermekkori tapasztalatok szerepét hangsúlyozta a sajátos politikusi megküzdési folyamatokban. Lasswell később a propaganda és a személyiség viszonyával foglalkozott, szerintem „a politika tanulmányozása tulajdonképpen a tekintély és a tekintéllyel bírók tanulmányozása”.

A politikai pszichológia kezdeti korszakában mások is a politikus személyiségét állítják kutatásaik fókuszába. Ekkor születik a politikai pszichológia egyik klasszikus műfaja,

a *pszichobiográfia*, amely csúcsteljesítményeiben már-már művészien ötvözi a pszichológiai elméleti háttérét és gyakorlati klinikai tapasztalatait a történelmi helyzet és személyiség feltárásával.

Később a politikai magatartás meghatározó empirikus vizsgálataihoz a *gazdasági és a politikai viselkedés nyomon követésére és minél pontosabb bejósolására* használható módszereket és fogalmakat, elméleti összefüggéseket alakítanak ki. Ezzel válik a születőben lévő politikai pszichológia ízig-vérig amerikai tudománnyá. Európában az etnikai feszültségeket, a társadalmi elégedetlenséget és más fontos társadalmi folyamatokat inkább történészek, szociológusok, társadalomfilozófusok elemezik, jellemzően széles történeti, kulturális, társadalmi fogalmi keretekben. Ezzel szemben az amerikai társadalomban ezek pragmatikus kérdésként merülnek fel, és az empirikus kutatás eszközeivel keresik a rájuk adható választ.

Az *attitűdkutatásban* az 1920-as és 1930-as években lezajlott módszertani forradalom, Thurstone, majd Likert egyszerűbb attitűdmérési eljárásai teremtik meg ezen kiterjedt alkalmazások lehetőségét. Ebben az időben válik a politikai preferenciák pontosabb mérése fontossá a közönség számára is, izgatni kezd szerkesztőket és olvasókat egyaránt. George Gallup 1932-ben indult el a közvélemény kutatásának rögzös útján, igyekezvén egy reprezentatív vizsgálattal segíteni anyósa politikai kampányát. Azután az 1936-os választások fordulópontot jelentettek számára és közvélemény-kutatások történetében is, amikor néhány ezres mintán végzett felmérése alapján helyesen jósolja meg Rooseveltt újraválasztását, míg mások nagyságrendekkel több megkérdezett mellett is a rivális győzelmét jósolják, tévesen.

Ezt követően magánalapítványok sora kezd a média- és közvélemény-kutatások finanszírozásába, ilyeneket végez Cantrell és Lazarsfeld is. Így született meg Lazarsfeld és munkatársai tollából a *People's Choice*, amely az 1940-es országos választások alatt végzett panelvizsgálatokon alapult és a hasonló vizsgálatok egyik kiindulópontjává vált. A második világháború után nem meglepő, hogy a *választói viselkedés bejósolása* állt a politikai pszichológia fókuszában, egészen az 1970-es évek végéig. A kutatókat ekkor elsősorban a módszertani érdeklődés vezette a mind kiterjedtebb közvélemény-kutatásokra. Ezek hátterében a racionális választó elmélete sejlik fel, két rejtett előfeltevéssel, amelyek az attitűd és a viselkedés szoros kapcsolatára és a vonatkoztatási csoportok állandóságára vonatkoznak.

13.1.3. A politikai ideológia mint aktuális kutatási téma

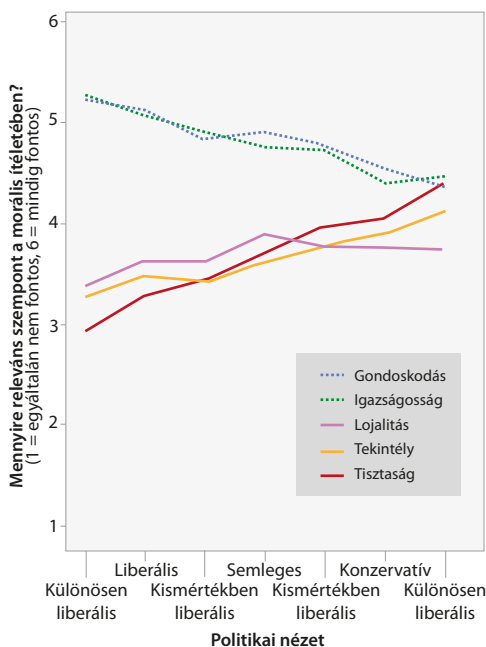
Napjainkban a *politikai ideológia, a kognitív és érzelmi folyamatok* vizsgálata áll jellemzően a politikai pszichológia fókuszában. E kutatások közül egy kötetre valót olvashatunk magyarul is (HUNYADY 1998). Módszertani fejlődéssel a tematikus érdeklődés részletek felé fordulásával jellemezhetők a mai kutatások. Elméleti háttérüket kezdetben az információfeldolgozási paradigma nyújtotta, amely fokozatosan átadta a helyét a megismerés alapjául szolgáló új paradigmának, amely a motivációkat és az érzelmi reakciókat integrálja a megismerési folyamatokkal, és mindhármát a túlélés szolgálatába állítva elemzi. Az új megközelítésekre jó példával szolgál Jost és munkatársai magyarul is olvasható tanulmánya (JOST et al. 2003), amely a konzervativizmus pszichológiai háttérét a motivált társas megismerési folyamatokban igyekszik feltárni. Az ideológiai preferencia személyes háttérét vizsgáló kutatások az utóbbi években egészen távoli kapcsolatot is találnak a személyiség

alapvonásaival (CARNEY et al. 2008), sőt genetikai adottságokkal (EBSTEIN et al. 2015). A körültekintő elemzések (GERBER et al. 2010) ugyanakkor felhívják a figyelmet arra, hogy a kutatásokban sokszor nem vizsgált közvetítő változók, a környezeti tényezők befolyásolhatják a jellemzően kényelmi mintán megtalált összefüggéseket.

Az ideológiai preferenciákat kiegyensúlyozott elméleti keretbe helyezi Jonathan Haidt, azok morális alapjainak feltárásával. Haidt öt (plusz egy) morális alapot különböztet meg (HAIDT 2012):

- *gondoskodás*: mások iránti gondoskodás, védelmük (ellentéte: *ártalom okozása*);
- *igazságosság*: közösen elfogadott szabályok alapján szolgáltatott igazság (ellentéte: *csalás*);
- *lojalitás*: kiállás a saját csoport (például család, nemzet) mellett (ellentéte: *árulás*);
- *tekintélytisztelet*: a legitim tekintély, szokások tisztelete (ellentéte: *lázadás*);
- *szentség, tisztaság*: viszolygás az undorító cselekedetektől, dolgoktól (ellentéte: *lealacsonyodás*);
- + *szabadság*: a hatalmaskodó személlyel szembeni ellenállás (ellentéte: *elnyomás*).

Haidt és munkatársai az USA-ban végzett kutatásaikban azt találták, hogy a konzervatív és liberális nézeteket vallóknak eltérő morális alapok voltak fontosabbak. A 17. ábra mutatja, hogy a liberálisoknak a csoport iránti lojalitás, a tekintély tisztelete, a tisztaság kevésbé volt fontos, míg a gondoskodás, az igazságosság nagyon fontos szempont volt a morális ítéletek alapjaként.

17. ábra

Liberális és konzervatív morális alapok

Forrás: HAIDT 2007, 1000.

Az újabb politikai pszichológiai kutatások az érzelmek szerepét nemcsak a morális ítéletekben, de a kampányok meggyőző hatásában, a csoportközi viszonyokban és sok más területen is kimutatták. Így a politikai pszichológia láthatóan követi a pszichológia érzelmek felé forduló elméleti, módszertani fókuszát a 2000-es években.

13.2. A politikai közvélemény, a választói magatartás pszichológiája

13.2.1. A politikai vezetés társadalmi legitimitációja

Bármilyen felmutatott forrása legyen is a politikai hatalomnak (isteni akarat, a nemzet érdeke, a hatalomból kiszorított társadalmi osztály képviselője, a kormányzás hatékonysága stb.), a közösségnek legalábbis el kell fogadnia *legitimnek* ezt a forrást, és ezzel együtt támogatnia kell a vezetőt, vezetőket. A legkorábbi időkben ránk maradt történetek is megerősítik a közösség legitimáló erejét. A Szentírás is megörökíti Mózes küzdelmét, hogy saját népe vezetőnek elfogadja anélkül, hogy Isten megbízásából kapott vezetői szerepével kapcsolatban bármi kétséget hagyna. Kezdeti szorongása, forrófejű tettéből fakadó elutasítása, szabadtér küzdelmének a zsidó hagyományban máig ünnepezt sikere, a népért Istennél való közbenjárása, ugyanakkor az általa helyesnek gondolt iránytól eltérő néppel való folyamatos küzdelme mind a vezető és a nép közötti fordulatosságot bizonyítéka.

Évezredekkel később, a modern politikatudományi gondolkodás kiindulópontja lesz Niccolò Machiavelli (2015 [1532]) felfogása a politikai hatalom gyakorlásáról. Ő az isteni megbízás erejét zárójelbe teszi, ha legitimitását nem is kérdőjelezi meg kifejezetten. Kiábrándítónak, de realistának is gondolhatjuk, hogy a vezetők hatalmát a nép megfélemlítésére építi ahelyett, hogy a fennen hirdetett szeretetre és megbecsülésre alapozná. Ezzel sem vitatja azonban, hogy a nép elfogadása szükséges a késő középkorban is a fejedelem uralkodásához.

Mai modern korunkban a demokratikus legitimitáció nemcsak hallgatólágos elfogadást, de autonóm módon, a választók egyre szélesebb köre által meghozott döntést is jelent. Csak pontosan meghatározott időben és eljárási keretekben lezajló választások adhatják meg a politikai vezetéshez szükséges legitimitációt. Még akkor is alapvető tény ez, ha a választók bölcsességéről, tájékozottságukról és így az általuk meghozott döntés megalapozottságáról meg is oszlanak a vélemények.

A demokráciákban sem szűnik meg azonban a közvélemény folyamatos támogatásának legitimáló szerepe. Két választás között is ereje van a közvéleménynek, sőt politikát övező érzelmeknek is. A 20. század elejét elemezve találóan emeli ki John Lukacs (2008) ezek közül, hogy az előjogait védő jobboldalra a *félelem* volt jellemző akkor, míg a hatalom bástyáit ostromló baloldalra a *gyűlölet*. Hasonló éleslátással állapítja meg, hogy mára a politikai küzdelemben uralkodó érzelmek megfordultak. A baloldal érzi magát megtámadva, és használja fel az évtizedes dominanciájának minden eszközét a félelemmel vegyes védekezésben. A jobboldal pedig néha valós pozíciójánál is inkább kisebbségben érezve magát küzd, hogy az általa gyűlölt, meglévő politikai értelmezési kereteket lebontsa. Elemzői szempontból is izgalmas kérdés, hogy az új évszázad elejének küzdelmei elérik-e a 20. század elejének paradigmaváltó erejét, vagy kisebb megtorpanást jelentenek csak a liberális társadalom-felfogás térnyerésében, radikalizálódásában.

A politikai véleménykutatások (lásd Eurobarometer, European Social Survey), amelyek egy-egy adott ország politikai berendezkedését, annak jó működését igyekeznek szubjektív szűrőn keresztül is felmérni, három tényezőt visszatérően vizsgálnak:

- szubjektív jóllét,
- társadalmi intézmények iránti bizalom,
- normakövetés, anómia.

A *szubjektív jóllétet* legtöbbször általános ítéletként vizsgálják a kutatók, amely arra vonatkozik, hogy mennyire elégedettek az emberek saját életükkel, mennyire látják azt pozitív színben. Nemcsak személyes korrelátumait (például önértékelés), de kulturális-társadalmi meghatározóit is feltárják a kutatások (DIENER–DIENER–DIENER 1998). A személyes élettel való elégedettség függ bizonyos gazdasági mutatóktól (például GDP), de az országon belüli társadalmi egyenlőtlenségek mértékétől (például Gini-index) vagy bizonyos értékek megjelenésétől, az emberi jogok érvényesülésétől is a kulturális összehasonlításon alapuló kutatások alapján. A *társadalmi intézmények* (például politikai pártok, parlament, kormány, bíróságok, rendőrség) *iránti bizalom* közvetlenebb formában fejezi ki a választók viszonyát a politikához. A demokratikus működés nyilván jobb minőségű, ha a polgárok bíznak az alapvető társadalmi intézményekben, hogy azok a javukat szolgálják.

A normakövetés megint inkább indirekt mutató, hasonlóan a szubjektív jólléthez. Émile Durkheim (2001 [1893]) arra jutott doktori értekezésében, hogy ha fellazulnak a társadalmi szabályok, ha az egyén, csoport és a társadalom egészére jellemző normák nem találkoznak, *anómia* alakul ki, aminek következtében az egyén elbizonytalanodik. Ez az elbizonytalanodás sokféle devianciához vezethet, akár az öngyilkosság háttérben is megjelenhet, mindenképpen a társadalom összerendezetlen, rossz működéséhez vezet Durkheim szerint. Érdekes mindhárom fogalomban, hogy közvetlen kapcsolatot feltételeznek az egyén megélt élményei és a társadalmi-politikai viszonyok működése között. Elsőre biztosan nem gondolnánk ilyen szoros kölcsönhatásra az eltérő társadalmijelenség-szintek között, a fenti példák és számos más elmélet és empirikus kutatási eredmény bizonyítja ezt.

A politika által csökkentett szorongás meghatározó szerepére hívta fel Murray Edelman (2005 [1964]) a figyelmet. Amellett törtélandzsát, hogy a politikának nem racionálisak a céljai, nem is csoportérdekeket szolgál, hanem *szimbolikus eszköz*. Elsődleges célja, hogy a körülöttük lévő világ szimbolikus értelmezésével csökkenteni tudja a közösség tagjainak szorongását. A posztmodern elméletekbe illő elképzelés szerint az emberek viszonya semmilyen tárggyal szemben sem rögzített, mindig nyitott az (át)értelmezésre. A politika rítusok, mítoszok kialakításával éppen ezt a sokértelműséget segít lehorgonyozni az egyén számára. Ezzel növeli a biztonságérzetét. Edelman szerint archetipikus mítoszok rögzítik az ellenséget és a tekintély képét is, amelyek a politika alapvető komponensei. A politika dinamikus, diskurzív jellegét megragadó elmélet az érzelmek szerepére is felhívja a figyelmet az emberek politikához való viszonyában.

13.2.2. A választói magatartás pszichológiája

A közvélemény és politikai hatalom viszonya, amelyet az előző fejezetben tárgyaltunk, alapvető jelentőségű összefüggés a politikai pszichológiában. A kutatások empirikus

sikerét azonban sokkal közvetlenebbül mutatja, hogy választások idején mutatott magatartást, a kormányra kerülő pártok, pártvezetők támogatását be tudja-e jósolni a politikai pszichológia.

A történeti bevezetőben is láttuk már, hogy a második világháború után az attitűdök nyomán igyekeztek a közvélemény-kutatók a választói magatartást bejósolni egyre szélesebb körben, egyre megalapozottabb módszertani háttérben. Ezeket a kutatásokat a *tervezett cselekvés elmélete* (FISHBEIN–AJZEN 1975; AJZEN–FISHBEIN 1980) nyomán tudjuk elméleti keretbe foglalni. E szerint a választófülkében kifejezett döntést egyrészt a sokféle *attitűd* alakítja, amelyeket politikai kérdésekben a választó hordoz. Pozitívan ítéli-e meg vagy elutasítja a költségvetés kiadási oldalán lévő legfontosabb prioritásokat (szociálpolitikában, egészségügyben, oktatásban stb.) és a bevételi oldal preferenciáit (adórendszerben, privatizációban stb.), illetve a kormány által meghozott számos intézkedést, politikai állásfoglalást. Másrészt a politikai magatartást mint bármilyen más viselkedést a választó számára fontos *normák* is befolyásolhatják az elmélet szerint. Ez utóbbiakra a választói magatartás empirikus kutatásaiban kevesebb figyelem esett kezdetekben.

Azonban figyelembe kell vennünk, hogy más fontos cselekvéseinkhez hasonlóan a választói magatartást is számtalan különböző tényező befolyásolja. A pszichológusok itt is azt a stratégiát követik, hogy igyekeznek a komplexitást különféle magyarázatokkal, egymás mellett megférő elméleti megközelítésekkel lefedni. A főbb elképzeléseket összefoglalva, a választói viselkedést magyarázhatja:

- a saját (anyagi) érdek által vezérelt racionális döntés,
- pártelkötelezettség, párttal való azonosulás,
- értékek, ideológia,
- érzelem,
- információfeldolgozás, tájékozottság.

A legkézenfekvőbb magyarázat szerint a választó a saját érdekei alapján szavaz, azt a politikai erőt választva, amelynek programja leginkább szolgálja az ő anyagi boldogulását. A gazdaságpszichológiából ismert *racionális választóra* jellemző az ilyen viselkedés. Bármilyen meglepő, a leginkább racionális választók a nyugdíjasok köréből kerülnek ki, hiszen ők azok, akiknek a jövedelmét döntően meghatározzák a kormányzati döntések. A választók azonban nem úgy válogatnak a pártok között, mint a mosóporok között. Ezt fejezi ki egy másik megközelítés, amely a választói magatartást a *pártidentifikáció* alapján magyarázza. Arra hívja fel a figyelmet, hogy hosszú távú, akár generációkon is átnyúló, a személyiség mélyebb rétegeit elérő kapcsolat van a pártok és a választók között.

Fent említettük, hogy a választói magatartást sokszor sikerrel jósolták be a különböző attitűdökkel. Azonban azt is kimutatták, hogy az attitűdök között is kapcsolat van, azok átfogó dimenziókba szerveződnek. Az Amerikai Egyesült Államokban az abortusz és a fegyverviselés ügyében kialakított álláspont éppúgy ideológiai elköteleződéshez, értékrendhez kötődik, ahogy Magyarországon a határon túli magyarsághoz való viszony, a nemzeti tulajdon védelme. A politikai pszichológusok ezekkel összefüggésben is vizsgálják, hogy az átfogó *politikai ideológiai preferenciák, értékek* hogyan alakítják a választói magatartást.

Milyen pszichológiai faktorok befolyásolják a politikai szavazatokat?

Pszichológiai kutatások azt mutatják, hogy az emberek szavazatait nemcsak az adott politikai jelölt szakmai teljesítménye és kampánya, hanem számos felületesnek tűnő tényező is befolyásolja. Ilyen például az adott politikus megjelenése: egy tanulmányban (ANTONAKIS–DALGAS 2009) svéd egyetemi hallgatóknak számukra ismeretlen francia politikusokról mutattak képeket páronként, majd meg kellett mondaniuk, melyik tűnik kompetensebbnek. A hallgatók 70%-ban azt a politikust választották, aki végül meg is nyerte az adott választást. Mivel semmi információjuk nem volt ezekről a személyekről, úgy tűnik, a valódi szavazók nagy részét is befolyásolta a jelölt kinézete. De nemcsak a kinézet, a személyiség is fontosnak tűnik. Caprara és munkatársainak kutatása (CAPRARA et al. 2007) kimutatta, hogy az emberek inkább olyan jelöltek mellett teszik le a voksukat, akik személyiségét a sajátjukhoz hasonlónak ítélik meg. A választókat sokszor politikailag teljesen irreleváns tényezők is befolyásolják. Egy amerikai kutatás (HEALY–MALHOTRA–MO 2010) kimutatta, hogy az épp hivatalban lévő elnök több szavazatot kapott olyan körzetekből, ahol a helyi foci- vagy kosárlabdacsapat győzelmet aratott a választást megelőző pár napban.

Az érzelem és az információfeldolgozás szempontja furcsa párt alkotnak a politikai magatartás bejósolásában. A kognitív pszichológia sokáig a „hideg” megismerési folyamatokat igyekezett vizsgálni, amelyeket pusztán az információfeldolgozás mechanizmusai alakítottak. Ma már általánosan elfogadott, hogy a megismerés sokszor kevésbé kontrollált, automatikus, érzelmi válaszok útján is haladhat, ezekre is épülhetnek a személy boldogulását, evolúciós értelemben a túlélését legjobban szolgáló ítéletek. Nem állítják már szembe a pszichológusok az érzelmeken keresztüli és a szisztematikus feldolgozás eredményeként létrejövő ítéleteket, hanem azt keresik, hogyan vezetnek el ezek a folyamatok együtt a cselekvéshez. A politikai cselekvést is alapvetően meghatározzák a múlt érzelmek, de az általános érzelmi állapotok is. Ennek alapján állíthatják magabiztosan a kampányszakemberek, hogy ellenzékbeli a jelöltnek *reményt*, míg kormányzó pozícióból *biztonságot* kell nyújtania.

A választói magatartás általános magyarázatát is kognitív megközelítésből fogalmazza meg Richard Lau (1998 [1986]), amikor a politikához kapcsolódó különböző megismerési területeken kialakult *politikai sémák* alapján látja a választói magatartást bejósolhatónak. A következő, politikáról alkotott sémákat különböztette meg:

- csoportséma;
- problémáséma;
- személyiségséma;
- pártséma.

A *csoportséma* a politikában szerepet játszó társadalmi csoportokkal (például vidékiek, fővárosiak, fiatalok, idősök) kapcsolatos reprezentáció összerendezettségében, érzelmi reakciók konzisztenciájában, az adott csoport álláspontjának, jelöltjeinek ismeretében érhető tetten.

A *problémáséma* akkor fejlett, ha a személynek van véleménye a közéleti, társadalmi, politikai események, ügyek többségéről (például Budapest pályázata az olimpia rendezésére, üzletek vasárnapi zárva tartása, határon túli magyarok állampolgársága), és ezekben a kérdésekben el tudja helyezni a legfontosabb politikai jelölteket is.

A *pártséma* szoros kapcsolatban áll a korábban tárgyalt pártidentifikációval, a párttal kapcsolatos információk számontartásával, az álláspontjuk követését jelenti. Ez Lau vizsgálataiban kevéssé volt kidolgozott a többi sémához képest.

Az amerikai politikai életben az elnök személyiségének megítélésén keresztül a *személyiségséma* mindig is fontos tényező volt. Ez a jelölt karakterének megítélésével, az általa elfoglalt álláspont ismeretével függ össze. Az európai politikában is felértékelődik ez a szempont a preferenciák formálásában, ahogy a politikusok személyisége egyre inkább előtérbe kerül a pártokhoz képest.

Összességében ezekre a sémákra úgy tekinthetünk, mint amelyek szervezik a választók tudását, érzelmi reakcióit és cselekvését is a politikai életben.

13.3. A politikai döntések pszichológiai mechanizmusai

A politikai pszichológia a kezdetektől két oldalról vizsgálja a politikai jelenségeket. A mi rövid összefoglalónkból sem maradhat ki a politikusi cselekvést formáló mechanizmusokkal és a politikai intézmények működésével kapcsolatos ízelítő. Most nem a választópolgár által megítélendő tárgyként tekintünk a politikai cselekvésre, hanem azt vizsgáljuk vázlatosan, milyen folyamatokon, szereplőkön keresztül alakul ki a politikai (kormányzati) döntés, annak végrehajtása.

13.3.1. A politikai vezető

A politikus személyiségével kapcsolatos megfigyelésekről különféle elméleti keretekben számoltak be a pszichológusok a kezdetektől. Láttuk korábban Lasswell pszichoanalitikus nézőpontú elemzését, amelynek úttörő szerepe volt a téma felvetésében. Hasonlóképpen úttörő volt Le Bon *tömeglélektana*, amely kiemeli a vezető szerepét, főként erős akarátára, a képlékeny tömegnek adott határozott iránymutatására és a vezetői sikereire helyezve súlyt. Weber klasszikus elemzésében hasonlít erre a *szenvedély, ügyszeretet* szempontja, amelyet azonban kiegészít a *felelősségérzet* és az *arányérzék*, amely utóbbiakra is szüksége van Weber szerint a jó vezetőnek. A pszichoanalitikus megközelítésekkel párhuzamosan jelennek meg a behaviorista gyökerű magyarázatok a vezető viselkedésére. Leites a *műveleti kódok (operational code)* fogalmát vezeti be (LEITES 1951). Ez a belsővé tett, alapvető kulturális mintákra épülő, a döntéseiket meghatározó értelmezési keretet jelenti a politikusok vagy testületek világképében. Nem a gyermekkor a fontos szerinte, hanem a kultúra aktuális történeti és pszichológiai megjelenése, az ezzel kapcsolatos személyes, csoportos tapasztalat. Híres monográfiájában azt elemzi, ahogy szovjet politikai bizottság tagjai a politikát a saját kegyetlen, konspirációs politikai történetük hátterén keresztül értelmezik, és azt is bemutatja, hogy ez miként alakítja a vezetői viselkedésüket és a szovjet külpolitikát a hidegháborús szembenállás legzordabb éveiben. Preston egy mai modelljében (PRESTON 2001) három tényezőt emel ki a politikus személyiségében, amelyek a fellépését meghatározzák:

- tájékozottság egyes szakpolitikai területeken,
- hatalomvágy,
- kognitív komplexitás.

Ezek közül a *szakpolitikai tájékozottság* nem igényel különösebb magyarázatot. Érdekes azonban megállapítanunk, hogy a hatalomvágy, a mások feletti dominanciára törekvés az elgondolás szerint fontos (ha nem is kizárólagos) motivációs háttérét adja a vezető politikusi szerepvállalásnak. A gazdaságpszichológiai fejezetben láttuk, hogy McClelland a három alapvető emberi motiváció közé sorolta a *hatalommotivációt* a teljesítmény- és a kapcsolatmotiváció mellett. Ebben az egyszerű hármas felosztásunkban is látjuk ugyanakkor, hogy a vezetőnek nemcsak a motivációja, de gondolkodási stílusa, gondolkodásának *kognitív komplexitása* is fontos jellemzője. Ez teszi lehetővé a sokféle érv használatát mások meggyőzésében, és óv a megkérdőjelezhetetlen saját törekvések által óhatatlanul kialakuló politikusi vakfoltoktól. A politikus személyiségének számos elemzési kerete, újabb szempontja van, amelyek további kiegészítésül szolgálhatnak a fenti három komponenshez, ahogy e három mélyebb kifejtése is egy önálló fejezetet igényelne.

13.3.2. Döntéshozó csoportok, intézményes döntések

Bármennyire vonzzák is a figyelmet a vezető politikusok, bármennyire tűnnek is szuverén döntéshozónak, a politikai döntések többségét testületek hozzák, azok feltételeit intézmények formálják a saját bürokratikus szempontjaik alapján. Ezek vizsgálata legalább olyan fontos, mint a személyeké.

Janis híres kutatásában (JANIS 1972), az USA külpolitikai döntéshozatalát elemezve bizonyította, hogy sajátos tévútra kerülnek az egyébként felkészült, racionális döntéshozók is. A hidegháború egyik legnagyobb horderejű konfliktusához vezetett a Disznó-öbölbeli fegyveres beavatkozás 1961-ben, amelynek során az Amerikai Egyesült Államok sikertelenül és morálisan is megkérdőjelezhető módon igyekezett megdönteni a frissen hatalomra jutott kommunista vezető, Fidel Castro hatalmát. A legfelsőbb döntéshozók egyértelműen rossz döntést hoztak. Ennek összetevőit és az ehhez vezető utat mutatta meg Janis korabeli testületi jegyzőkönyveken nyugvó elemzése.

A *csoportgondolkodás* egy kiválasztott alternatíva melletti korai elköteleződést, ezután az ellenérvek szisztematikus elnyomását jelenti, a más alternatívák előnyeivel együtt. Erősíti ezt, ha egységes vélemény alakul ki a csoportban, amelyet senki nem akar megtörni, azt gondolva, hogy kételyeit mások biztosan nem osztják. Lehetnek olyan kapuőrök is, akik az egyöntetű vélemény fenntartásában aktívan közreműködnek azzal, hogy a tudomásukra jutott ellentmondó információkat nem osztják meg a többiekkel.

Janis szerint a csoportgondolkodás kialakulásához az vezet, ha nagy a stressz, ami a döntéshozóval kapcsolódik, elszigetelt a csoport, erős a tagok között az összetartás, a nagy tekintélyű vezető korán elköteleződik. Az elkerülést az segíti, ha részekre bontják a feladatot, kisebb csoportokban alakítanak ki véleményt, erősítik a nyílt vitát, a népszerűtlen álláspontot védő tagot nevezik ki az „ördög ügyvédjének”.

A későbbi elemzések sokféle további tényezőre hívták fel a figyelmet. Az összetartó mellett, a kialakulóban lévő új csoport homogenításra törekvésének hasonló hatását is kimutatták: ha az új csoport normái, szerepei még nem alakultak ki, minden csoporttag megfelelni akar, nem szeretne kilógni, az is vezethet túlzott mértékű konformitáshoz a csoportban. A csoportdöntést különböző manipulációs stratégiákkal történő befolyásolására is találtak bizonyítékot, akár a csoport összetételén, a megtárgyalandó problémák kijelölésén, a döntési

alternatívák meghatározásán, a személyes nyomásgyakorláson, koalícióépítésen keresztül. A csoport erején túl kiterjedt vizsgálatok elemzik a politikai döntéshozatal intézményes kereteit, a bürokrácia szerepét a politikai döntéshozatalban (PRESTON – 'T HART 1999).

13.3.3. Egy példa a politológiai és pszichológiai elemzés összekapcsolódására: a külpolitikai döntés esete

A nemzetközi kapcsolatok tanulmányozásának évtizedes eredményei jó példával szolgálhatnak arra, hogy a politikatudományi és a pszichológiai elemzések hogyan egészíthetik ki egymást a politikai döntéshozatalban. A külpolitikai döntésekben közrejátszó motivációs és percepciós folyamatokat integrálta Richard Cottam (COTTAM 1977). Leites gondolatmenete nyomán indult ki abból, hogy fel lehet tártani a *döntéshozók világképét (worldview)* egy ország által követett külpolitikából. Bár a különböző vezetőknek, vezető csoportoknak eltérő világképük lehet, a legerősebb politikai aktoroké ezzel együtt azonosítható, és ez határozza meg az adott ország külpolitikáját. Arra mutatott rá, hogy az *észlelt fenyegetés, lehetőség, az észlelt kulturális hasonlóság és az adottságok észlelt egyenlősége vagy különbsége* adja a döntéshozó által kialakított világkép legfontosabb dimenzióit. Ötféle *imázst* különböztetett meg ezek kombinációi alapján: „*ellenség*”, „*szövetséges*”, „*birodalom*”, „*gyarmat*” és „*komplex*”. Az utóbbi hárommal árnyalva az ellenség-barát egysíkú értelmezését.

A másik csoportról (nemzetről) kialakított kép több évtizede fontos témája a szociálpszichológiának is. Egy fiatal kutató vállalkozott egy évtizeddel ezelőtt (ALEXANDER–BREWER–HERMMANN 1999) arra, hogy ezt a fenti politikatudományi előfeltevésekhez illeszti, doktori dolgozatához megnyerve a nemzetközi kapcsolatok és a szociálpszichológia egy-egy neves képviselőjét. A nemzetközi viszonyok kutatásában használt imázs és a szociálpszichológiában használt sztereotípiák modern felfogásait vonta össze. Bizonyította, hogy a csoportok közötti viszonyt az imázs fogalmával komplex módon lehet megragadni, és ennek hatását ki lehet mutatni a másik csoportról alkotott sztereotípiákra. Alexander és munkatársai arra is találtak bizonyítékot (ALEXANDER–LEVIN–HENRY 2005), hogy a közel-keleti válaszadóknak az USA-ról kialakított imázsát befolyásolta vallási identifikációjuk (kereszténynek vallották-e magukat) és az a pszichológiai vonásuk is, hogy hajlottak-e elfogadni a társadalmi viszonyokban a csoportok közötti hierarchiát (szociálist dominancia-orientáció). A nemzetek imázsa és az egymásról kialakított sztereotípiák összefüggése egy újabb tényezővel kiegészíthetőnek bizonyult a délszláv háborúban kialakított vélemények nyomán (KISS 2001). A fegyveres konfliktusban felépített ellenségkép itt nem a másik népről alkotott negatív sztereotípiák, hanem a diktatórikus vezetőről kialakított „ördögi” kép (kompetens, de immorális) formájában jelent meg.

A kétpólusú világrend összeomlásával a nemzetközi kapcsolatok képlekenyebbekké váltak, ezért nagyobb szerep jut bennük a nem strukturális, a döntéshozó motivációin, percepcióján alapuló megközelítéseknek. Így nagyobb tér jut a pszichológiai szempontú elemzésnek is. Ezen az apró példán keresztül is érzékelhető talán, hogy a pszichológia és a politológia kapcsolatában számtalan lehetőség van. A pszichológiai elméletek sokat segíthetnek a politikai jelenségek magyarázatában.

Összefoglalás

A fejezet ízelítőt ad a politikai pszichológiai jelenségekből, néhány alapvető elméleti magyarázattal, fontos empirikus eredmények megidézésével. Történeti bevezetéssel kezdünk, amely igyekszik a két diszciplína közös területét, egymást kiegészítő nézőpontjait is megmutatni. Ezután a választópolgárok felől tekintünk a politika világára, végül a politikusokat, politikai intézményeket mozgató mechanizmusok közül villantunk fel néhányat. A fejezet szándéka szerint a témában való további elmélyülést segíti, erre biztatja az olvasót.

Irodalomjegyzék

- AJZEN, I. – FISHBEIN, M. (1980): *Understanding Attitudes and Predicting Social Behavior*. Englewood Cliffs (US-NJ), Prentice-Hall.
- ALEXANDER, M. G. – BREWER, M. B. – HERRMANN, R. K. (1999): Images and Affect: A Functional Analysis of Out-Group Stereotypes. *Journal of Personality and Social Psychology*, Vol. 77, No. 1. 78–93. DOI: <https://doi.org/10.1037/0022-3514.77.1.78>
- ALEXANDER, M. – LEVIN, S. – HENRY, P. J. (2005): Image Theory, Social Identity, and Social Dominance: Structural Characteristics and Individual Motives Underlying International Images. *Political Psychology*, Vol. 26, No. 1. 27–45. DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1467-9221.2005.00408.x>
- ANTONAKIS, J. – DALGAS, O. (2009): Predicting Elections: Child's Play! *Science*, Vol. 323, No. 5918. 1183. DOI: <https://doi.org/10.1126/science.1167748>
- CAPRARA, G. V. – VECCHIONE, M. – BARBARANELLI, C. – FRALEY, R. C. (2007): When Likeness Goes with Liking: The Case of Political Preference. *Political Psychology*, Vol. 28, No. 5. 609–632. DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1467-9221.2007.00592.x>
- CARNEY, D. R. – JOST, J. T. – GOSLING, S. D. – POTTER, J. (2008): The Secret Lives of Liberals and Conservatives: Personality Profiles, Interaction Styles, and the Things They Leave Behind. *Political Psychology*, Vol. 29, No. 6. 807–840. DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1467-9221.2008.00668.x>
- COTTAM, R. W. (1977): *Foreign Policy Motivation: A General Theory and a Case Study*. Pittsburgh (US-PA), University of Pittsburgh.
- DIENER, E. – DIENER, M. – DIENER, C. (1998): A nemzetek szubjektív jóllétét előrejelző tényezők. In HUNYADY Gy. szerk.: *Történeti és politikai pszichológia*. Budapest, Osiris. 206–233.
- DURKHEIM, É. (2001): *A társadalmi munkamegosztásról*. Budapest, Osiris.
- EBSTEIN, R. P. – MONAKHOV, M. V. – LU, Y. – JIANG, Y. – LAI, P. S. – CHEW, S. H. (2015): Association between the Dopamine D4 Receptor Gene Exon III Variable Number of Tandem Repeats and Political Attitudes in Female Han Chinese. *Proceedings of Royal Society*, B. 282: 20151360. DOI: <https://doi.org/10.1098/rspb.2015.1360>
- EDELMAN, M. (2005): *A politika szimbolikus valósága*. Budapest, L'Harmattan.
- FISHBEIN, M. – AJZEN, I. (1975): *Belief, Attitude, Intention, and Behavior: An Introduction to Theory and Research*. Reading (US-MA), Addison-Wesley.
- GERBER, A. – HUBER, G. – DOHERTY, D. – DOWLING, C. – HA, S. (2010): Personality and Political Attitudes: Relationships across Issue Domains and Political Contexts. *The American Political Science Review*, Vol. 104, No. 1. 111–133. DOI: <https://doi.org/10.1017/S0003055410000031>

- HAIDT, J. (2007): The New Synthesis in Moral Psychology. *Science*, Vol. 316, No. 5827. 998–1002. DOI: <https://doi.org/10.1126/science.1137651>
- HAIDT, J. (2012): *The Righteous Mind: Why Good People are Divided By Politics and Religion*. New York (US-NY), Pantheon Books.
- HEALY, A. J. – MALHOTRA, N. – MO, C. H. (2010): Irrelevant Events Affect Voters' Evaluations of Government Performance. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, Vol. 107, No. 29. 12804–12809. DOI: <https://doi.org/10.1073/pnas.1007420107>
- HUNYADY Gy. (1998): *Történeti és politikai pszichológia*. Budapest, Osiris.
- JANIS, I. L. (1972): *Victims of Groupthink: A Psychological Study of Foreign Policy Decisions and Fiascoes*. Boston (US-MA), Houghton Mifflin.
- JOST, J. T. – GLASER, J. – KRUGLANSKI, A. W. – SULLOWAY, F. J. (2003): A politikai konzervativizmus, mint motivált társas megismerés. In JOST, J. T.: *Önalávetés a társadalomban: a rendszerigazolás pszichológiája*. Budapest, Osiris. 525–616.
- KISS P. (2001): Személy- és csoportpercepció egy nemzetközi konfliktusban: a megfigyelő perspektíváját meghatározó laikus elméletek szerepe. In HUNYADY Gy. – NGUYEN LUU, L. A. eds.: *Sztereotípiakutatás. Hagyományok és irányok*. Budapest, Eötvös.
- LASSWELL, H. D. (1960): *Psychopathology and Politics*. New York (US-NY), Vicing.
- LAU, R. R. (1998): Politikai sémák, jelöltek értékelése és a választói magatartás. In HUNYADY Gy. szerk.: *Történeti és politikai pszichológia*. Budapest, Osiris. 437–464.
- LEITES, N. (1951): *The Operational Code of the Politburo*. New York (US-NY), McGraw-Hill.
- MACHIAVELLI, N. (2015): *A fejedelem*. Budapest, Helikon.
- MCGUIRE, W. J. (1998): A poli-pszí kapcsolat. Egy hosszú történet három szakasza. In HUNYADY Gy. szerk.: *Történeti és politikai pszichológia*. Budapest, Osiris.
- PRESTON, T. (2001): *The President and His Inner Circle: Leadership Style and the Advisory Process in Foreign Policy Making*. New York (US-NY), Columbia University. DOI: <https://doi.org/10.7312/pres11620>
- PRESTON, T. – 'T HART, P. (1999): Understanding and Evaluating Bureaucratic Politics: The Nexus between Political Leaders and Advisory Systems. *Political Psychology*, Vol. 20, No. 1. 49–98. DOI: <https://doi.org/10.1111/0162-895X.00137>
- VAN GINNEKEN, A. (1988): Outline of a Cultural History of Political Psychology. In STONE, W. F. – SCHAFFNER, P. E. eds.: *The Psychology of Politics*. Heidelberg, Springer. 3–22. DOI: https://doi.org/10.1007/978-1-4612-3830-0_1